

mpc
METODICKO-PEDAGOGICKÉ CENTRUM

M VZDELÁVANÍM
PEDAGOGICKÝCH ZAMESTNANCOV
K INKLÚZII MARGINALIZOVANÝCH
RÓMSKÝCH KOMUNÍT

Moderné vzdelávanie pre vedomostnú spoločnosť / Projekt je spolufinancovaný zo zdrojov EÚ

Kód ITMS: 26130130051

číslo zmluvy: OPV/24/2011

Metodicko – pedagogické centrum

Národný projekt

**VZDELÁVANÍM PEDAGOGICKÝCH ZAMESTNANCOV
K INKLÚZII MARGINALIZOVANÝCH RÓMSKÝCH KOMUNÍT**

Mgr. Jarmila Saxová

Dejiny regiónu Spiš I.a

<2014>

Vydavateľ: Metodicko-pedagogické centrum,
Ševčenkova 11, 850 01 Bratislava

Autor UZ: Mgr. Jarmila Saxová

Kontakt na autora UZ: Základná škola s materskou školou,
Školská 684, 053 33 Nálepkovo,
www.zssmsnalepkovo.edupage.org.

Názov: **Dejiny regiónu Spiš I.a**

Rok vytvorenia: 2014

Oponentský posudok vypracoval: Mgr. Bibiána Krajníková

ISBN 978-80-8052-694-8

Tento učebný zdroj bol vytvorený z prostriedkov projektu Vzdelávaním pedagogických zamestnancov k inklúzii marginalizovaných rómskych komunit. Projekt je spolufinancovaný zo zdrojov Európskej únie.

Text neprešiel štylistickou ani grafickou úpravou.

Osnova:

1. Predslov

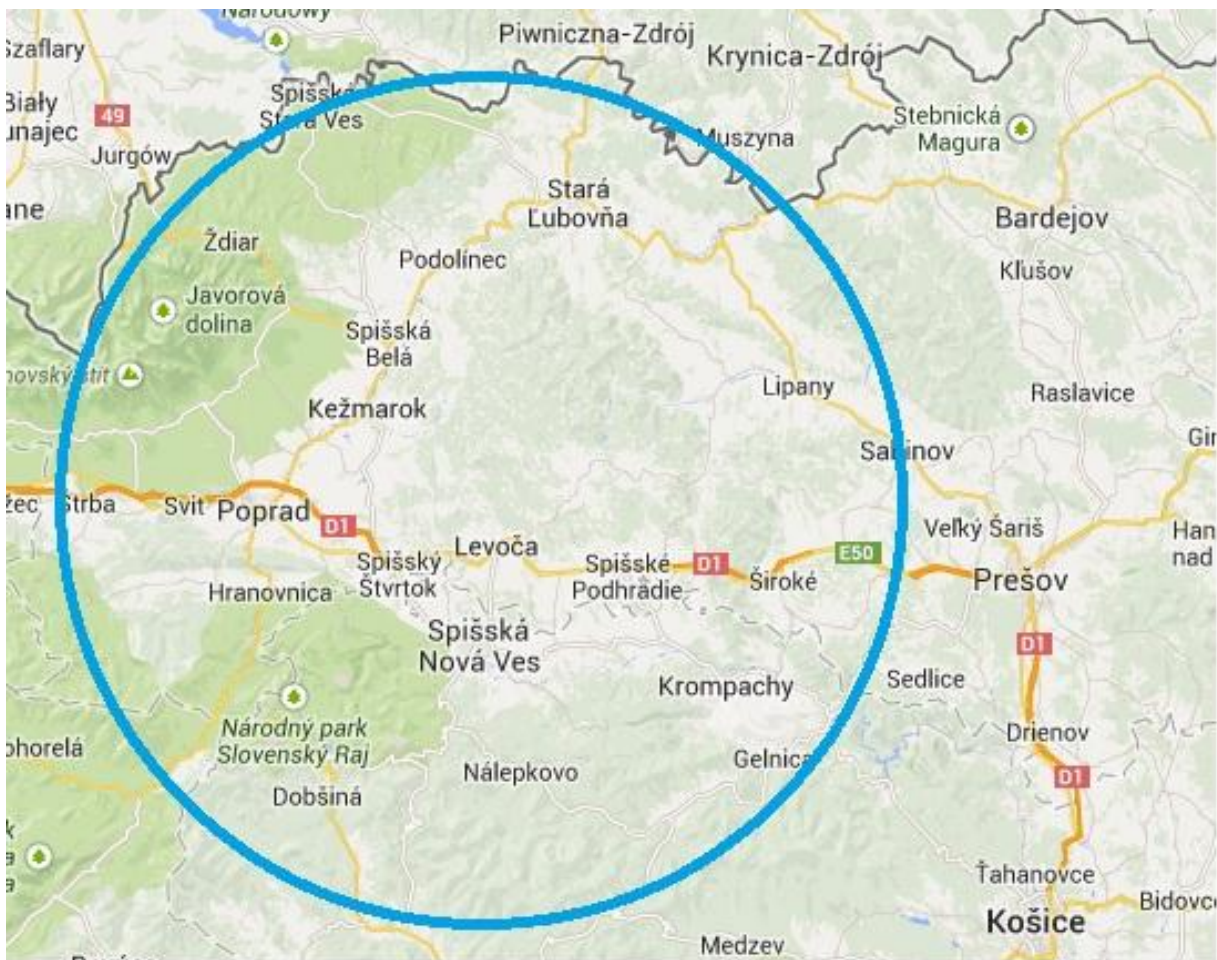
2. Osídlenie

- 2.1. Najstaršie osídlenie Spiša
- 2.2. Príchod Slovanov na Spiš
- 2.3. Začleňovanie Slovenska do Uhorska
- 2.4. Tatári na našom území
- 2.5. Kolonizácia Spiša
- 2.6. Pochovávanie mŕtvych
- 2.7. Hutníctvo, kováčstvo

3. Cirkevné organizácie na Spiši

- 3.1. Duchovný život na Spiši
- 3.2. Spišská Kapitula
- 3.3. Kláštory na Spiši

1. Predslov

„ Antiquam exquirite mater!“

/“Poznaj pradávnú mater“ /

Spiš je región mimoriadne bohatý a zaujímavý svojimi krásami prírody a množstvom umelecko-historických pamiatok, z ktorých mnohé tvoria vrcholné umelecké diela nielen samotného Spiša, ale i Európy či sveta. Spiš je klenotnicou najmä stredovekého umenia, ktoré vytvorilo zvláštny a zároveň typický ráz tohto regiónu. Tento kraj je nerozlučne spätý s gotikou a dva nerozlučné pojmy- Spiš a gotika – znamenajú nielen určitý obraz dávnej histórie, ale sú aj svedectvom o ume, dôvtipe, šikovnosti a pracovitosti našich predkov. Územie Spiša patrí medzi najkrajšie regióny Slovenska. Prekrásna príroda a množstvo kultúrnych pamiatok očaria každého návštevníka. Na území Spiša sa nachádzajú tri národné parky: Vysoké Tatry s najvyšším Gerlachovským štítom (2655 m.n.m.), Slovenský raj s čarokrásnymi dolinami , roklinami a vodopádmi a Pieniny so známym prielomom a vzácnou kvetenou. Spiš zo severu ohraničujú Tatry, ktoré tvoria krajinskú hranicu s Poľskom. Druhým hraničným bodom tohto kraja je Kráľova hoľa, ktorá oddeľuje Spiš od stredoslovenského kraja. Spiš bol bohatý na nerastné suroviny, ktoré sa vyťažili na našom území, no našim ľuďom priniesli len veľmi málo osohu. Macošský osud však nezabránil našim predkom zachovať si reč, duchovné vlohy, kultúru. V roku 1993 vznikla Slovenská republika a tým sa vytvorili i priaznivejšie podmienky na rozvoj tohto regiónu. Spoznávanie kladných či záporných stránok našich predkov môže napomôcť i rozvoju tohto regiónu. Profesor Jacek Puchala z Krakova považuje mnohoetnickosť a mnohokultúrnosť Spiša za jednu z najviac fascinujúcich črt určujúcich fenomén strednej Európy. Podľa neho neexistuje v Európe zem, kde by na tak malom priestore žilo toľko národností ako na Spiši.

2. Osídlenie

2.1. Najstaršie osídlenie Spiša

K dejinám Spiša v jeho najstaršej fáze chýbajú písomné pramene, a tak jediný spôsob, ktorý nám zostáva, je rekonštruovať ich jednak na základe archeologického výskumu, jednak na základe širších stredoeurópskych a európskych dejín. Je totiž jasné, že hoci Spiš v prameňoch až do roku 1209 nevystupuje pod vlastným menom, nemožno pochybovať o tom, že jestvoval. Zákonite musí mať aj svoje dejiny. Archeologické výskumy dokazujú, že táto oblasť bola osídlená už 80 000- 70 000 rokov pred našim letopočtom. Objavuje sa tu človek neandertálskeho typu (zachovaná lebka v Gánovciach, skamenené kosti mamuta, rozličné kamenné predmety). Osídlenie Spiša pred príchodom Slovanov je skutočne neobyčajne intenzívne, i keď nie rovnomerné. Najstaršie osídlené miesta na Spiši sú Dreveník, Gánovce, Ružbachy, Levoča, Poráč, Spišská Nová Ves, Spišské Tomášovce, Vítkovce, Spišský Štvrtok

a iné, čiže stred a sever nášho regiónu. Pomerne neskoro je osídlená Hnilecká dolina, ktorá je na juhovýchode Spiša. Archeologické vykopávky dokazujú i prítomnosť človeka mladšej doby kamennej (neolit – 5 000 rokov pred naším letopočtom, napr. Hradisko na Čingove, Dreveník). Na sklonku mladšej doby kamennej dochádza i k osídľovaniu jaskýň. Jaskyne poskytovali útočisko pred nebezpečenstvom zvonka (Dreveník, Slovenský raj).Dreveník aj v súčasnosti priťahuje pozornosť obdivovateľov prírodných krás Spiša .Ide o vysoký prírodný travertínový útvar, ktorý vznikol vyzrážaním uhličitanu vápenatého z mineralizovaných vôd. Vznikol v mladšej dobe treťohôr. V svahových trhlinách, najmä na západnom okraji Dreveníka sa nachádzajú menšie jaskyne so sitrovou a občas i ľadovou výzdobou .Jeho výhodná poloha a jaskynné priestory priťahovali pozornosť ľudí už v staršej dobe kamennej. V jednom z dreveníckych kameňolomov sa roku 1938 našla lebka a ďalšie kosti pračloveka, pravdepodobne neandertálskeho typu. I v mladšej dobe kamennej bol Dreveník osídlený. Strategický význam tohto miesta neupadol ani v dobe bronzovej. Z tohto obdobia pochádza aj známy drevenický poklad, ktorý obsahoval nádherné bronzové ihlice, bronzové kruhy zo zdvojeného drôtu, závesky na ozdabu hlavy a pod. Osídľovanie pokračovalo aj v mladšej dobe železnej a na prelome letopočtov, keď sa tu usídlil ľud púchovskej kultúry. Z tohto obdobia pochádza aj hromadný nález väčšieho množstva rímskych strieborných mincí-denárov, razených v období vlády cisára Hadriána (117-138 nášho letopočtu).Najstaršie keramické výrobky sú z eneolitu –neskorá doba kamenná - a súvisia s ľudom bukovohorskej kultúry. Títo ľudia sa usadzovali pri vodných tokoch, na miernych návršiach alebo terasách, ale aj na vyvýšeninách (napr. kopec pod Spišským hradom). Osídľovanie hornatých oblastí súviselo pravdepodobne s chovom dobytká. Obdobie neskorej doby kamennej bolo pre celý Spiš mimoriadne priaznivé. Získané poznatky hovoria o prosperujúcej spoločnosti. Jej materiálny a kultúrny vplyv zasahoval aj do oblasti Poľska i severného Maďarska. Predkovia obchodovali s týmito oblasťami . Vydávali obsidián –celistvá, čiernemu sklu podobná láva-do Poľska, do Čiech a inde. Z dovezených predmetov sa našli stredomorské mušle, baltický jantár a iné. Geografická poloha umožňovala prijímať kultúrne i civilizačné hodnoty z priľahlých oblastí mimo karpatského sveta. Prispela tak ku vzniku a formovaniu svojráznej hmotnej i duchovnej kultúry ľudí, ktorí tu žili. Intenzívne osídlenie pokračovalo v dobe bronzovej i železnej. V dobe železnej sa železo stalo na istý čas platidlom. Platili sa nimi poľnohospodárske výrobky. Osídľovanie na Spišskom hrade i na Čingove bolo náhle opustené. Všetky opevnené sídliská boli zasiahnuté požiarom a už nikdy neboli osídlené. Príčinu tejto pohromy sa nepodarilo dodnes objasniť. Stalo sa to okolo roku 1500 pred naším letopočtom. To ale neznamená, že Spiš už nebol v ďalšom období osídlený. Práve naopak.

Na začiatku nášho letopočtu sa objavujú na území Slovenska Avari. Počas svojej 250 ročnej pôsobnosti v Karpatskej kotline poznamenali nielen centrálné oblasti Slovenska, ale aj územie severnejšie a svojím vplyvom zasahovali i do Malopoľska.

2.2. Príchod Slovanov na Spiš

Slovania prichádzajú na naše územie v 6. stor. nášho letopočtu. Usádzajú sa na miestach už predtým osídlených inými kmeňmi. Nedávne archeologické výskumy dokázali, že hranice Veľkej Moravy nesiahali len po stredné Slovensko, ale ich treba posunúť až na východ Slovenska. Aj Spiš treba pričleniť k tejto ríši (Spišská Kapitula – pôdorys rotundy, zápisy v starosloviencine). Politickým dôsledkom avarského nebezpečenstva, ako i avarsko-franské vojny na konci 8. storočia nášho letopočtu, pravdepodobne ovplyvnili aj vznik opevnených centier vojenskej moci, správy, ekonomiky i kultového života čiže hradísk. Od konca 8. storočia takéto dôležité postavenie získalo hradisko v Spišských Tomášovciach, ktoré má mnoho spoločného v materiálnej sfére s centrálnymi oblasťami Nitrianska. Takýto tlak z jednej strany Avarov a z druhej avarsko-franských vojen prispel k dezintegrácii staršieho veľkmeňa a k integrácii menšej kmeňovej jednotky. Išlo predovšetkým o populáciu žijúcu v povodí Hornádu a o Popradskú kotlinu. Je pravdepodobné, že aj náš región bol vtiahnutý do týchto vojen. Predpokladáme, že aj na našom území sa vytvárali vojenské jednotky, ktoré sa stali súčasťou väčších vojenských útvarov pod jednotným velením. V každom prípade jedným z výsledkov týchto vojen bolo aj etablovanie sa nadregionálneho územno-správneho celku Nitrianskeho kniežatstva. Prirodzené sociálno-politické väzby, ktoré v dôsledku tejto vojny vznikli, potom určili aj charakter týchto vzťahov. Spiš sa stal súčasťou Nitrianska. Rodová aristokracia Spiša pravdepodobne pociťovala ústrednú kniežaciu moc v Nitre ako svoju. A naopak. Kniežatá v Nitre pokladali územie Spiša za súčasť svojho kniežatstva. Treba ale pripomenúť, že tieto väzby boli krátkodobé. Ďalším dôvodom, prečo Spiš pokladáme za súčasť Nitrianskeho kniežatstva je fakt, že severovýchodné hranice boli i hranicami Nitrianska. Dozvedáme sa o tom jednak z Uhorsko-poľskej kroniky z prvej etapy 13. storočia a jednak z hraníc Ostrihomskeho arcibiskupstva. Okrem geopolitickej dôležitosti Spiša pre Nitru určite malo veľký význam nálezisko železnej rudy. Našli sa železné trosky na hradisku v Spišských Tomášovciach. Spišom prechádzali i dôležité obchodné cesty. Jedna viedla z Balkánu a nad Karpatmi sa napájala na diaľkovú cestu zo západnej Európy na stredný východ, ako to dokazujú pramene hebrejské a arabské. Politický systém Karpatskej doliny narušilo Moravské kniežatstvo, ktoré si násilím pripojilo Nitriansko, okolo roku 830. Z archeologických prameňov vysvitá, že v tomto období došlo k zničeniu opevneného centra

Spiša v Spišských Tomášovciach. Motívom mohla byť snaha Moravanov získať surovinové zdroje ako i politický záujem kontrolovať strategicky dôležité teritórium na hranici so vzráňajúcim sa Vislanským kniežatstvom. Otvorenosť dolín Spiša smerom severným, južným i západným ovplyvňovali jednotlivé dejinné obdobia tohto regiónu. Obdobie, keď Spiš patril k Veľkomoravskej ríši rozdeľujeme na dve podobdobia: prvé podobdobie od pravdepodobného pripojenia Spiša k Veľkej Morave asi 3. desaťročie 9. storočia až do roku 873 a druhé podobdobie od toho roku aspoň do roku 907. V prvom období Spiš zostal súčasťou Nitrianskeho kniežatstva a len postupne bola stará moc nahrádzaná novou. O tom svedčia aj archeologické vykopávky na Hradisku II., ktoré sa stáva jeho centrom. Druhým veľkomoravským hradiskom sa stal Dreveník na východe a na severe Jeruzalemský vrch nad Kežmarkom . Na Spiš prichádza nová moc, ktorú reprezentuje župan (staroslovansky posadnik, neskôr latinsky comes) aj so svojou družinou. Keďže o týchto osadníkov sa bolo treba starať, zakladajú sa služobné osady napr. Dravce, Jamník. Keď si Svätopluk zabezpečil západnú hranicu s Frankami, obrátil pozornosť na východ, kde sa mu podarilo pripojiť k Veľkej Morave Vislansko. Stalo sa tak okolo roku 873- 874. Ďalším Svätoplukovým výbojom s východiskovým priestorom na Spiši bol o desaťročie neskôr prienik do Potisia a Sedmohradska. Bola v tom ambícia kontrolovať obchod so sedmohradskou soľou, drahými kovmi, ako i kontakt s Čiernym morom.

2.3. Začleňovanie Slovenska do Uhorska

Uhorská moc zapustila hneď od začiatku svoje korene na Spiši. Písomné pamiatky z tohto obdobia sa nachádzajú mimo nášho územia. I preto je veľmi obtiažne určiť , čo sa tu presne dialo. Prvá písomná zmienka o Spiši je z roku 1209 a týka sa predaja majetku „ medzi snežnými horami “spišskému prepoštovi. V období od pádu Veľkej Moravy po začlenenie Spiša do Uhorského štátu predpokladáme, že nešlo len o zmenu domácich rodových vládcov inými, ale je to zároveň začiatok systému spravovania štátu, ktorý nazývame hradným systémom, alebo systémom župných hradov, na čele ktorého stojí župan. Treba sa zbaviť názoru, že pádom Veľkej Moravy a príchodom Maďarov sa zrútili všetky štátne štruktúry. Na Hradisku II. sídlil župan(posadnik), hradná družina (neskôr známa ako jobagiones) a ľud hradu(neskôr castrenses).Na svojej dôležitosti nestráca ani v 10. či 11. storočí. Novopríchodzia moc jednoducho tieto štruktúry prevzala, pretože ide o štruktúry starousadlého obyvateľstva. Dnes nedokážeme určiť s presnosťou, kedy a ako sa nová uhorská moc etablovala na Spiši. Predpokladáme, že keď Nitriansko vstúpilo do zväzku s Uhrami, logicky do tohto zväzku museli vstúpiť i ostatné územia vrátane Spiša. Osídľovanie

Spiša pokračovalo v 9., 10., i 11. storočí. Určitý vplyv na Spiš mal i rodiači sa poľský štát so sídlom v Krakove. Na obranu pred poľským kniežatstvom si uhorská moc intenzívne buduje svoje pozície na severnej hranici zakladaním osád strážcov – osady Stráže, Strážky, Hranovnica či Plaveč. S potrebou chrániť toto územie súvisí pravdepodobne i vznik spišských kopijníkov. Zaujímavý je vzťah Spiša k legende o svätom Ladislavovi, synovi Bela III., ktorý sa stal patrónom kopijníckej šľachty Spiša. O tom svedčia nástenné maľby vo Veľkej Lomnici, Žehre, Vítkovciach, Bijacovciach. Dokonca Spišský Štvrtok sa volal Villa sancti Ladislai. Súvisí to zrejme s tým, že Ladislav pôsobil na Spiši. Pre Poľsko bolo Slovensko v 11. a na začiatku 12. storočia stredobodom politického záujmu. Do tohto obdobia spadá i zmena centra moci na Spiši. Stáva sa ním hradný kopec nad Spišským Podhradím- neskôr Spišský hrad , ktorý tvoril správne centrum veľžupy nazývanej Ruská marka, a po dostavaní monumentálnej veže, toto územie dostalo názov Turniansky komitát. Táto veža mala i reprezentatívny charakter, ako o tom svedčí skutočnosť, že sa tu stretli na jeseň roku 1214 uhorský kráľ Ondrej II. a krakovské knieža Lešek Biely, aby koordinovali svoju politiku ohľadne Haliča. Tu rozhodli aj o sobáši Kolomana, syna kráľa Ondreja II. so Salomeou, dcérou ladomerského kniežata. Toto stretnutie dalo základ na neskoršie stretnutia uhorských a poľských panovníkov. Keďže plán na ovládnutie Haliča nevyšiel, Koloman aj so svojou manželkou sa vrátil do Uhorska a na Spišskom hrade začali pre neho stavať honosný románsky palác. Spiš si ako svoje dedičstvo na začiatku 13. storočia ponechal knieža Koloman, ako náhradu za Haličské kniežatstvo. Koloman nemal šťastie ani na manželky. Jeho druhou manželkou bola Gertrúda z Meranu (Nemecko). Tá si so sebou priviedla svojich bratov i mnohopočetné príbuzenstvo, ktoré obsadilo významné posty. Popredných uhorských predstaviteľov si proti sebe pobúrila aj ich osobným osočovaním, preto sa rozhodli ju zavraždiť. Stalo sa tak v septembri roku 1213, keď kráľ išiel do Haliča osobne korunovať svojho syna. Gertrúdu zavraždili v Zemplínskom Lelesi. Koloman sa kruto pomstil nielen vrahom svojej ženy, ale aj ich rodinám. Spiš bol pre uhorských panovníkov zaujímavý i tým, že ho pretínali významné cestné ťahy: z východu na západ a z juhu na sever. V 10. storočí sa ustálili. Do popredia hospodárskeho a obchodného sa dostávajú i trhové strediská : Spišský Štvrtok, názov odvodený odo dňa konania trhu, to isté platí pre Spišskú Sobotu, Levoču, Kežmarok a neskôr i Spišské Podhradie. Tatry až do 11. storočia nášho letopočtu zostali majetkovo neutrálne v rámci uhorského štátu. Starí Slovania položili základy ďalšieho rozmachu stredovekého Spiša. O tom, že toto územie najprv obsadili Slovania a až potom Nemci a Maďari, svedčia názvy riek, potokov, usadlostí. Pomenovania neskôr prebrali Nemci a Maďari. Názvy prebrali skôr, ako sa v slovenčine zmenilo g na h, teda pred rokom 1200

nášho letopočtu. Môžeme to dokázať na pomenovaní rieky Hnilec, ktorá preteká juhovýchodným Spišom s mestom Gelnica. Pôvodne sa volal Gnilec. Slovo Gnilec je odvodené od slovanského slova gnil (zahnívanie). Treba ešte načrtnúť etymológiu pomenovania nášho regiónu. Pravdepodobne pomenovanie tohto regiónu je odvodené od slova spiška, odrezok, palička, čo znamená, že teritórium Spiša je vlastne miesto, kde sa rúbu lesy.

2.4. Tatári na našom území

Doba tatárskeho vpádu a plienenia (1241-1242) neobišla ani Spiš. Mnohé osady boli úplne zborené a vypálené. Došlo k presunu obyvateľstva. Nájazdom Tatárov neodolala ani značná časť hradov. Spišom prešiel zrejme len výzvedný útvar Tatárov, avšak i tento narobil veľké škody. O prítomnosti Tatárov na Spiši svedčí i pomenovanie kopca Tatárka pri Kežmarku. Tradícia hovorí o veľkej bitke pri blízkyh Vojňanoch. Počet obyvateľov klesol. Mnohí obyvatelia sa rozhodli pred Tatármi ukryť. Chýr o ich ukrutnosti sa dostal i na Spiš. Niektorí sa utiahli do tatranských lesov, ktoré dlhodobý pobyt ľudí značne poškodil. Iní sa rozhodli schovať za múry hradov, napr. Spišský hrad, Marcelov hrad, na Skalu útočišťa v Slovenskom raji. Dobrý úkryt poskytovali aj jaskyne, napr. v Antonovej pri Ružine, v Čertovej diere pri Spišských Tomášovciach, vo Veľkej jasovskej jaskyni.

2.5. Kolonizácia

Prvá vlna nemeckých kolonistov zasahuje Spiš pravdepodobne v druhej polovici 12. storočia. Boli to zrejme Flanderčania- chudobní bezzemkovia alebo baníci. V 13.-14. storočí zasahuje Spiš druhá vlna nemeckých kolonistov. Príčin tejto kolonizácie je niekoľko. Najčastejšie sa uvádza vpád Tatárov ako príčina kolonizácie. Skutočne, ich vpád poukázal na potrebu hustejšieho osídlenia okrajových oblastí Uhorska, pretože strážcovia ciest a záseky brániace prístupu nepriateľa do krajiny boli nedostačujúcimi opatreniami. Nebezpečného nepriateľa, akým Tatári nepochybne boli, mohli zastaviť len silne opevnené hrady, prípadne veľtoky riek. A tých bolo v Uhorsku málo. Pretože kráľ Belo IV. povoláva do Uhorska tých nemeckých kolonistov, ktorí sa vyznali v remesle, v obchode a v hospodárení, príčina kolonizácie nebola len v zaľudnení územia. Myslíme si, že hlavnou príčinou zrejme bola snaha panovníka vybudovať z Uhorska vyspelú krajinu. Iba rozvinuté mestá, obchod, remeslá a rozvinuté poľnohospodárstvo mohli mu zabezpečiť vyšší dôchodok. Nemeckí kolonisti dostali od panovníka rozsiahle výsady, ktoré zaručili ich hospodársky rozvoj. Kolonisti sa neusadzovali priamo v slovenských osadách, ale v ich blízkosti. Časom osady splynuli. Prvá dedina, ktorá

preberá nemecké právo, je s najväčšou pravdepodobnosťou Podolíneec. V 14.-15. storočí prebieha tzv. valašská kolonizácia, ktorá nám priniesla využitie horských lúk a pastvín na chov oviec a kôz. Valašské právo je len podobné nemeckému právu z 13.-14. storočia.

2.6. Pochovávanie mŕtvych

Zaujímavé je i pochovávanie ľudí v predhistorickej dobe. Z jednotlivých hrobov sa dá vyčítať i spôsob života našich predkov. Vieme, že ľudia tohto obdobia verili v posmrtný život, a preto pochovávaniu venovali značnú pozornosť. Svedčia o tom archeologické nálezy (úpravy hrobov, ustálený rítus v ukladaní zosnulých, obetné miesta, predmety v hroboch). Veľmi zaujímavý je hrob, ktorý sa nachádza na Hradisku na Čingove (asi 1500 rokov pred našim letopočtom). Je rozdelený na dve časti. V jednej časti leží kostra, na druhej strane je ohnisko, ktoré bolo v istých časových intervaloch šesťkrát zapálené. Je pravdepodobné, že ohňu sa už vtedy pripisovala očistná funkcia. Možno tu niekde sa začína tradícia kresťanského zvyku pálenia sviečok na hrobe zosnulých. Iný spôsob pochovávania mali starí Slovania. Na Hradisku nájdeme aj ich hroby. Slovania pochovávali svojich mŕtvych tak, že najprv upravili terén, potom ho očistili ohňom od zlých duchov a nakoniec položili mŕtveho. Hlavu mal orientovanú na západ a nohy na východ. V jednom z takýchto hrobov na Čingove, sa našli pozostatky z posmrtnej hostiny: vedierko na vodu, bojová sekera, nože, nožnice, strieborné náušnice. Nad pochovaným bola navŕšená mohyla z kameňov a hliny. Zaujímavá je i etymológia slova Čingov. Toto pomenovanie môže súvisieť s pôsobením benediktínov medzi tunajším obyvateľstvom. Jeden z ich patrónov bol aj svätý Vincent, diakon a mučeník (pôsobil roku 304 nášho letopočtu). Tvar jeho mena sa objavuje v rôznych podobách : Vincentius (latinsky), Čenek (česky), Csenk (maďarsky) Cheng alebo Cseng (slovansky).

2.7. Hutníctvo, kováčstvo

Od polovice 3. tisícročia pred našim letopočtom sa aj u nás používa nový kov – meď. Osídľovanie hornatého Gemera i Spiša zrejme súviselo s hľadaním nových surovinových zdrojov potrebných na výrobu pracovných nástrojov. O tom, že sa naši predkovia intenzívne venovali hutníctvu i kováčstvu svedčí hutnícky odpad – troska, ktorý sa našiel napr. v Hincovciach, Hrabušiciach, Kežmarku, Levoči, Letanovciach, Spišskej Belej, Spišskom Podhradí . Spracovanie železa na Spiši máme doložené už od najstarších čias, teda od doby halštantskej. No v tomto období ide skôr o ojedinelé výrobné aktivity, než o nejaké tavby či ťažby. Výraznejší pokrok v tomto smere zaznamenávame až v období laténskej a staršej doby rímskej. Taviaci proces v dobe laténskej a rímskej prebiehal v zahľbených peciach, ktoré mali

kruhový priemer okolo 30-40cm a nadzemnú výšku do 100cm. Skladali sa zo zahĺbenej spodnej časti, nadzemnej šachty, keramickej výfúčne a dúchadla. Do tejto pece sa dal na dno snop slamy alebo otep raždia, ktoré blokovalo spočiatku spodnú dutinu pece. Na ne sa striedavo dávala vrstva dreveného uhlia a železnej rudy. Železná ruda bola starostlivo vyberaná, najčastejšie drvená na hráškové zrno s priemerom niekoľko milimetrov. Pred samotnou tavbou bola predpražená v tzv. prazničkách na otvorenom ohnisku. Tým sa stávala pórovitejšou, ľahšie prístupnejšou redukčným plynom a skoro úplne stratila svoju vlhkosť. Drevené uhlie sa pridávalo do pece v zlomkoch 10-20mm. Narážka týchto surovín vo váhovom pomere spravidla 1:1 sa vložila do pece, predtým niekoľko hodín predhrievanej dreveným uhlím. Po zapálení navážky sa pristavil mech, poháňaný ľudskou silou, ktorý musel zabezpečiť prívod vzduchu. Do kužeľovitej časti sa pridávali ďalšie navážky, keď zásyp poklesol. Po štyroch až dvanástich hodinách, podľa veľkosti pece, nebolo už možné v tavbe pokračovať. Pec sa otvorila, prípadne sa strhla jej šachta a tlejúca železná ruda bola odsekávaná a postupovaná k ďalšiemu spracovaniu. Predovšetkým bolo treba odstrániť trosku, ktorá prestupovalo jej štruktúru. Robilo sa to novým ohrevom, ktorým sa uviedla troska do plastického stavu. K tomu bola potrebná väčšia otvorená vyhňa alebo upravená pec s umelým dúchaním. Ohriaty konglomerát trosky a železa bol drevenou palicou prekovávaný, troska sa vytesňovala a železo zvarovalo do homogénnej a kompaktnejšej lupy. Pri často opakovaných ohrevoch vznikali na povrchu okysličovaného železa okuje, ktoré bolo potrebné odstraňovať. Vznikali tým značné straty. Tak zostalo z pôvodne vytaveného množstva železa len okolo 50% kovu. Takže výťažok z jednej tavby tvorilo 3-5kg železa. To poukazuje na veľkú prácnosť a malú produktivitu pri výrobe železa. Pece na tavenie boli zhotovené z hlíny a kameňa. S takýmto typom pece sa môžeme stretnúť v Spišských Tomášovciach, kde sa tavela železná ruda.

3. Cirkevné organizácie na Spiši

3.1. Duchovný život na Spiši

Je známe, že okrem autochtónneho obyvateľstva Slovákov sa na etnografickej štruktúre Spiša podieľali aj cudzie elementy : Kvádi, Markomani, Vandali, Bastarnovia a pod. Aj Slovania si doniesli so sebou svojich bohov. Každý kmeň mal svoju mytológiu. Slovania prinášali obete svojim bohom na vyvýšených miestach. Spiš sa stal súčasťou Nitrianskeho kniežatstva a neskôr Veľkej Moravy. Dá sa predpokladať, že v tomto období dochádza i k pomalému prieniku kresťanstva na naše územie. Najväčšiu zásluhu na šírení kresťanstva u nás mali

benediktíni, no najmä veľkomoravská misia sv. Cyrila a Metoda. V mnohých oblastiach sa postupne vytvorila organizačná štruktúra cirkvi a na mnohých miestach funguje dodnes. Uhorská moc zapustila na Spiši svoje korene. Dokazuje to skutočnosť, že Spiš sa stal už súčasťou najstaršieho uhorského arcibiskupstva – ostrihomského, ktorého hranice možno stotožniť s hranicami politickej moci Nitrianskeho kniežatstva prvých Arpádovcov. S rozvojom Spiša úzko súvisí aj budovanie cirkevných inštitúcií a zakladanie kláštorov. Prví mnísi, ktorí prichádzajú na naše územie sú Francúzi, Poliaci a Nemci. Kláštory sa stali strediskami vzdelanosti. Podaktorí kazatelia – pisári odpisovali kázne, občas do nich vložili i poznámky o súčasných udalostiach, ktoré neraz veľmi presne vykreslili spoločensko-politickú situáciu svojej doby. Slová kazateľov boli určené pospolitému ľudu a prednášali ich v reči jemu zrozumiteľnej. Pri farách vznikajú v 13. storočí farské školy. Kláštory mali právo azylu. Keď sa niekto dopustil trestného činu, napríklad niekoho zabil a podarilo sa mu utiecť do kláštora, nebolo dovolené násilne odtiaľ odviesť vinníka, ani ho odsúdiť. Priestupok mal podľa možnosti napraviť. V 15. storočí dochádza k narušeniu jednoty náboženstva. Dovtedy mala významné postavenie katolícka cirkev, no príchod husitov znamenal i šírenie nového náboženstva- prijímanie pod oboma spôsobmi. Donedávna na dedinách sme mohli vidieť na štíte domu vyrezaný kalich ako znak nového náboženstva, ale ľudia už nepoznali jeho skutočný význam. 16. storočie je storočie reformácie. Prichádza aj na naše územie. Zmena náboženstva sa deje pomaly, nenápadne. Nemeckí prisťahovalci nikdy nestratili kontakt s rodným Nemeckom. Často tam posielali svoje deti do škôl. Študenti sa domov vracali nielen s novými poznatkami, ale aj s novými myšlienkami či náboženstvom. Neprešlo veľa rokov a skoro celý Spiš patril k protestantom. Šíreniu nového náboženstva prispelo bezpochyby i svetské správanie katolíckeho duchovenstva, ktoré sa nedostatočne staralo o ľud. Viac sa zameriavalo na získanie hmotných statkov. V tomto období platilo heslo : „ Cuius regio, eius religio.“ Čiže koho vládla, toho náboženstvo. V praxi to znamenalo, že poddaní museli vyznávať také náboženstvo, ako ich pán. Reformácia sa postupne kryštalizovala, zbavovala najradikálnejších smerov a zavŕšila sa v roku 1582 prihlásením sa Bratstva nemeckých farárov na Spiši k umiernenej evanjelickej cirkvi augsburského vierovyznania čiže luteránom. Po reformácii prichádza na Spiš protireformácia. V roku 1671 na rozkaz cisára Leopolda uviedol spišský prepoš jezuitov do levočského kláštora s kostolom / dnes je tam gymnázium /.

3.2. Spišská Kapitula

Samotné spišské prepošstvo bolo založené pravdepodobne koncom 12.storočia alebo začiatkom 13.storočia ako súčasť Ostrihomskej arcidiecézy. Vďaka archeologickému výskumu sa dokázalo, že na lúke oproti Spišskej Kapitule (dnes nazývanej Pažica), existoval najneskôr od 11.storočia veľký kláštor, v ktorom sa dala identifikovať kaplnka, studňa, baptistérium, obytné a aj hospodárske budovy. Dá sa predpokladať, že šlo o benediktínsky kláštor, v ktorom sa dala rozoznať kaplnka, studňa, baptistérium, obytné a aj hospodárske budovy. S najväčšou pravdepodobnosťou šlo o benediktínsky kláštor, ktorý bol zasvätený sv. Martinovi. Okrem toho v priestore dnešnej Kapituly medzi vežami katedrály a biskupským palácom boli objavené základy okrúhlej stavby – pôvodnej kaplnky zasvätenej sv. Ondrejovi, ktorá pravdepodobne vznikla v druhej polovici 11. storočia. Stála tu aj druhá kaplnka Radostnej Panny Márie, známa v druhej polovici 13.storočia ako pútnická. Bola postavená o niečo nižšie, mala väčšie rozmery a neskôr bola zmenená na pútnickú kaplnku sv. Valentína. Po vzniku prepoštva a po postavení oveľa väčšieho prepoštského chrámu, slúžila už len ako pútnická a podľa viacerých dokladov sa tu bohoslužby slúžili v staroslovienskom jazyku. Prvá zmienka o spišskom prepošstve sa objavuje v listine kráľa Ondreja II. z roku 1209, kde sa spomína spišský prepoš Adolf. Šlo o kolegiátnu kapitulú na čele s prepoštvom, ktorý mal jurisdikciu nad obyvateľstvom Spišskej župy. Pri prepoštovi vznikla kapitula, ktorá mala pôvodne 4 kanonikov. V roku 1282 prepoš Lukáš ich počet rozšíril na 10. Začiatkom

14.storočia ich bolo 16, no neskôr sa ich počet znížil na 12. Po reformácii sa ich počet ustálil na 10. Každý z nich mal svoju funkciu. Medzi najstaršie funkcie patrili funkcie lektora a kantora, s čím súvisí aj založenie školy, ktorá tu bola už v 13.storočí. Ešte v 13.storočí dostala Spišská Kapitula funkciu tzv. hodnoverného miesta, čo znamená, že vykonávala funkciu stredovekých notárstiev, vydávala a overovala listiny, vyšetrovala majetkové pomery, uschovávala listiny... Kanonikov menoval spočiatku prepošt, od 17.storočia ostrihomský arcibiskup a počnúc Máriou Teréziou menovali kanonikov uhorskí panovníci. Prepoštov volila kapitula a po súhlase panovníka ich investoval ostrihomský arcibiskup. Mnohí z prepoštov zastávali na kráľovskom dvore vysoké funkcie. Počas prvých storočí prebiehal boj medzi spišskými prepoštmi a ostrihomskými arcibiskupmi o nezávislosť od Ostrihomu. Pápež Pius II. v roku 1458 potvrdil výlučnú právomoc prepošta nad obyvateľmi Spiša a pápež Sixtus IV. ju v roku 1472 rozšíril, keď povolil prepoštom používať biskupské insígnie. V roku 1629 arcibiskup Pazmány predložil plán na zriadenie štyroch nových biskupstiev na území Slovenska. Jedným z nich malo byť Spišské biskupstvo, do ktorého mali okrem Spiša patriť aj Liptov a Orava. No tento plán sa nepodarilo uskutočniť. Nová situácia nastala po skončení poľského zálohu v roku 1772. Dňa 15.januára 1772 vydala Mária Terézia listinu o založení Spišského biskupstva, čo Svätá stolica potvrdila dňa 13.marca 1776. Zriadením biskupstva sa prepoštský kostol stal katedrálou a kolegiálna kapitula sa premenila na kapitulú sídelnú. Súčasťou nového biskupstva sa stali vtedajšie župy Spiš, Liptov a Orava. Katedrálny chrám sv. Martina z Tours v Spišskej Kapitule bol postavený v rokoch 1245-1275 a rozšírený v rokoch 1462-1478 a 1488-1492. Svätý Martin je zároveň patrónom Spišskej diecézy. Výročie posvätenia katedrály je 25. október. V roku 1648 tu bolo založené jezuitské gymnázium a v roku 1815 tu vznikol najstarší učiteľský ústav v celom Uhorsku. Po nástupe biskupa Jána Vojtaššáka v roku 1921 vznikli nové vzdelávacie a výchovné inštitúcie: charita, farnosti, spolky, či združenia. Bola zavedená každodenná poklona Najsvätejšej Sviatosti Oltárnej po jednotlivých farnostiach diecézy podľa presného plánu, čo sa zachováva dodnes. V roku 1925 sa uskutočnila diecézna synoda, ktorej závery na dlhé roky pomohli zachovať duchovný život na Spiši. Po komunistickom prevrate bola diecéza 40 rokov bez biskupa. Na Kapitule bola zriadená najskôr vojenská a neskôr policajná škola a policajný archív. Kanonici boli odstránení a postupne vymreli. V roku 1989 objekty prevzala späť cirkev, opäť vznikol kňazský seminár. Spišskú Kapitulú navštívil v dňoch 2.-3.júla 1995 pápež Ján Pavol II. V roku 1993 sa stala spolu so Spišským hradom súčasťou Svetového kultúrneho dedičstva UNESCO.

3.3. Kláštory na Spiši

Červený Kláštor

Červený Kláštor leží na sútoku rieky Dunajec s potokom Lipník na štátnej hranici s Poľskom, severovýchodne od Vysokých Tatier v regióne, ktorý voláme Zamagurie. Kláštor bol založený v roku 1319 magistrom Kakašom Berzevicim, dedičom a v tom čase i majiteľom takmer všetkých majetkov na severozápadnom Spiši. V období 1329- 1563 bol kláštor sídlom kartuziánov. Názov dostal podľa červenej krytiny použitej na návrh prvého priora kláštora Jána na streche kláštora. Kartuziáni patrili k najprísnejším reholiam s asketickým spôsobom života. Venovali sa hlavne odpisovaniu kníh a získavali postupne od uhorských a poľských panovníkov rôzne výsady (právo rybolovu na Dunajci, právo mlyna, varenie piva a súdnej právomoci.) V polovici 16.storočia začali kartuziánske kláštory na Spiši upadať. Po vyplenení kláštora na Skale útočišťa v roku 1543 sa mnísi presťahovali do Červeného Kláštora. Ale už v roku 1545 je aj tento kláštor vyplenенý vojakmi z neďalekého hradu Nedeca. Mnísi opustili kláštor. Kráľ Ferdinand I. roku 1563 kláštor zrušil. V rokoch 1711-1782 bol Červený Kláštor kamaldulským kláštorom. Kamalduli ho získali darom od nitrianskeho biskupa Ladislava Maťašovského. Po príchode začali s jeho barokovou prestavbou (nové mníšske domčeky, baroková veža na kostole, oprava kostola). Kamalduli podobne ako kartuziáni žili pustovníckym spôsobom života. Venovali sa hospodáreniu, včelárstvu, liečeniu chorých a zbieraníu liečivých rastlín. Od roku 1754 tu bola založená

lekáreň, ktorá sa preslávila aj za hranicami Spiša, hlavne za jej správcovstva frátrom Cypriánom v rokoch 1756-1775. V roku 1782 bol kamaldulský kláštor ako neužitočný v rámci spoločenských reforiem cisára Jozefa II. zrušený.

Skala útočišťa –Kláštorsk

Na Skale útočišťa bol založený prvý kartuziánsky kláštor na Slovensku. Toto miesto sa osvedčilo v čase tatárskeho vpádu, keď ľudia sa tu ukryli a pred Tatármi zachránili. Prvé objekty začal s veľkými ťažkosťami stavať setzký mních Andrej v roku 1305. O dva roky oznámil generálnej kapitule, že v reholi vznikla nová plantácia na Spiši. Tak v roku 1307 prišli prví mnísi do kláštora, ktorých predstavený bol otec Konrád. V začiatkoch kláštor trpel nedostatkom majetkov potrebných na jeho udržanie. Dotáciami od kráľa, šľachticov a cirkvi postupne kláštor nadobúdala majetky v blízkom aj vzdialenejšom okolí. Celé 14. a začiatok 15. storočia sa kláštor rozvíjal a budovali sa i ďalšie objekty. Mnísi sa venovali písárskej činnosti. Tu zhotovovali okrem iného aj kódexy. V roku 1433 kláštor vyplienili husitské vojská. Na čas bol opustený a mnísi sa utiahli do Levoče. Vrátili sa v roku 1478, keď začali s renováciou a obnovou väčšiny budov. Veľkej podpory sa im dostalo od Hedvigy, vdovy po palatínovi Štefanovi Zápoľskom, ktorá ako jediná žena až s povolením generálnej kapituly smela prekročiť kláštorné múry. Kláštor neskôr prepadol lúpežný rytier Matej Bašo

z Muránskeho hradu. Vyplienil ho a využíval objekty ako svoj úkryt. Predstavitelia spišských miest a šľachta sa rozhodli v roku 1543 kláštor zbúrať, aby sa nestal útočiskom zbojníkov a lúpežných rytierov. Mnisi sa odsťahovali do Červeného Kláštora. Kláštor chátral a miesto po ňom dostalo názov Kláštorisko. V ruinách kláštora v súčasnosti prebieha archeologický prieskum.

Kláštor v Spišskom Štiavniku

Cisterciacký kláštor zasvätený Panne Márii v dnešnom chotári Spišského Štiavniku bol založený z kráľovskej iniciatívy v roku 1223 vo filiačnej línii Morimundu. Nový konvent mal byť podľa nariadenia generálnej kapituly obsadený z Wachocku v Malopoľsku. V roku 1260 kláštor vyhorel a kráľ Belo IV. vystavil opátovi Albertovi novú listinu, ktorou potvrdil Kolomanovu donáciu. Opát Albert pôsobil v kláštore od roku 1256-1270 a je prvým známym opátom kláštora. Ničenie kláštora pokračovalo pri vpáde husitov na Spiš. Okrem samotného kláštora husiti vyplienili takmer všetky dediny opátstva. Kláštor bol vyplienený asi i bratříkmi roku 1453, keď neďalekú Zelenú horu obsadil Peter Axamit. V roku 1462 sa zase Štiavnik dostal do rúk Jiskrových prívržencov Brcala a Bartoša. V tomto období bol už kláštor pravdepodobne bez mníchov, keďže sa v niekoľkých rokoch opakovali útoky a obliehania. V rokoch 1463 a 1470 sa stretávame so správcami opátstva – Mikulášom Henkelom a po ňom so Štefanom Zwimiom a až v roku 1507 opäť s opátom, istým Jánom. Posledným opátom bol Michal Rožen. Kapitán Gašpar Šeredy našiel koncom roka 1530 v kláštore zbojníkov

z Muráňa. Šeredy nechal opustený kláštor následne zapáliť a zbúrať. Časť posledných mníchov zahynula a časť odišla do Poľska. Keďže stavebný materiál kláštora bol na príkaz Štefana Tökölyho použitý na výstavbu kaštieľa dokončeného v roku 1619, podobu kláštora môžeme zistiť len na základe archeologického výskumu. Kláštor tvorila pozdĺžna chrámová loď o rozmeroch 31,6x11m, ktorá sa po prestavbe zachovala ako sýpka a zachované fragmenty pätky arkádovitého piliera v sýpke. Okrem nej pripomínajú bývalý kláštor dve stredoveké pivnice v predpokladanom priestore kláštorného komplexu, mlyn na potoku pri kaštieli a niekoľko vypustených rybníkov, ktorých hrádze sa zachovali nad kláštorom. Cisterciatský rád poznačil svojím civilizačným i kultúrnym pôsobením naše územie, pretože poznal západnú kultúru. Jeho činnosť sa zamerala hlavne na kolonizáciu neprístupných oblastí, na zakladanie hospodárstiev, záhradníctva a ovocinárstva, rybníkarstva, chovu dobytky, na stavbu hospodárskych objektov. Klčovali lesy, odvodňovali bahnité pozemky, sušili pôdu, zakladali pasienky.

Kláštor minoritov v Levoči

Minoriti prišli do Levoče koncom 13. alebo začiatkom 14.storočia. Spomína sa rok 1308 ako rok založenia prvého minoritného kláštora. Kláštor bol založený pri mestských hradbách, aby mohli bratia pôsobiť medzi chudobným ľuďom. Tu pôsobili až do reformácie, kedy museli opustiť Levoču (1544-1545).Neskôr kláštor prechádza do vlastníctva jezuitov (1679). Minoriti sa už mohli vrátiť do Levoče, ale museli sa uspokojiť s prideleným kostolom Ducha Svätého a špitálom. Kostol prešiel do vlastníctva rehole roku 1684. V roku 1747 bol gotický kostol aj kláštor zničený požiarom. Dnešnú neskorogotickú stavbu začali minoriti stavať v roku 1748. Zánik kláštora spôsobili komunisti v roku 1950. Prvým minoritom , ktorý po nežnej revolúcii sa vrátil do kostola , bol P. Vavrinec Hlavatý. V roku 1993 prichádzajú ďalší mnísi z Poľska. V roku 1994 bol rádu prinavrátený celý kláštor a začalo sa s jeho rekonštrukciou. V roku 1995 bol v kláštore zriadený postulát, do ktorého sú prijímaní noví kandidáti na rehoľný život.